

A 19. SZÁZADI EGYETEMJÁRÁS KUTATÁSÁNAK ÚJ EREDMÉNYEI*

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltárában több mint két évtizeddel ezelőtt egy olyan kutatási program kezdődött, amely célul tűzte ki az európai egyetemeken tanult magyarországi diákok teljes adattárának elkészítését a kezdetektől az első világháború végéig. Mivel Magyarországon számos kísérlet ellenére a 17. század közepéig nem működött állandó egyetem, ezért a külföldi egyetemjárás, a peregrináció óriási jelentőségű a magyar művelődés történetében. A soknemzetiségű és sokfelekezetű történeti Magyarországról Európa szinte minden régiójába mentek diákok tanulni és nagyon sok egyetemmel alakult ki szoros kapcsolat. A kutatásban vezetésemmel több fiatal doktorandusz és levéltáros vett részt, és napjainkig 27 európai ország mintegy 230 intézményében vizsgáltuk meg a rendelkezésre álló könyvtári és levéltári forrásokat. A kutatást a középkori kezdetektől 1919-ig végeztük el, mivel az első világháború után Magyarország határai alapvetően megváltoztak, így a későbbi korszak új kutatási módszert igényel. A gyűjtött anyagból egy számítógépes adattárat készítünk, amelybe mindenki bekerült nemzetiségtől függetlenül, akiről megállapítható volt, hogy a történeti Magyarországon született. Ennek következtében az adattár nemcsak a magyar, de a mai szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén, osztrák, de a német történetírás számára is fontos adatokat nyújt. Egyben érdekes lehet mindazon országok történetírása számára is, ahová a magyarországi diákok eljutottak. Összesen csaknem pontosan 100 ezer külföldi egyetemi immatrikuláció adatait gyűjtöttük össze. A századok szerinti megoszlást az 1. táblázat tartalmazza. A tényleges személyek száma természetesen kevesebb, hiszen egy-egy diák több helyen is tanult, de így is hatalmas szám. Ismerve az európai hasonló kutatásokat, úgy látjuk, hogy ez a vállalkozás eléggé egyedülálló, és talán európai érdeklődésre is számot tarthat, hiszen az európai nemzetek kapcsolatépítésének egyik legfontosabb formájáról van szó.

A hosszú 19. századból, tehát az 1801 és 1919 közötti időszakból jelenleg 59 928 beiratkozás adatait ismerjük,¹ ez a teljes adattár 60,37%-a. Ez a kor a modern egyetemjárás kezdete, különösen a kiegyezés utáni időszakban, tehát érdemes kiemelt figyelmet fordítani rá. Az óriási adat-tömeget természetesen sokféle szempont alapján lehet elemezni, mostani előadásomban csupán néhány kiemelten fontos jelenségre szeretném felhívni a figyelmet.

* A tanulmány az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Az adattár kiegészítése napjainkban is folyik, főleg a franciaországi adatok fognak még bővülni.

1. táblázat. Magyarországi diákok beiratkozásának száma az európai egyetemeken

Korszak	Beiratkozások	Százalék
1100–1200	9	0,01
1201–1300	76	0,07
1301–1400	761	0,76
1401–1500	8 666	8,73
1501–1600	5 995	6,04
1601–1700	9 935	10,00
1701–1800	13 894	13,99
1801–1900	45 762	46,10
1901–1919	14 166	14,27
Összesen	99 264	100

A külföldi egyetemjárás főbb irányai a hosszú 19. században

A 19. század kezdete szinte pontosan egyezik a magyarországi diákok egyetemjárásában bekövetkezett korszakhatárral. Az európai politika változásai talán sohasem befolyásolták annyira a peregrinációt, mint éppen e század első felében. A napóleoni háborúk éppen a 18. század legvégén zártak el olyan országokat a magyar diákok elől, ahová addig nagyszámban mentek tanulni. A svájci akadémiák teljesen bezárultak a magyar peregrinusok előtt, sőt Genf egyeteme átmenetileg a Francia Császársághoz került. Itália nagy része szintén francia megszállás alá került, de tudjuk, hogy onnan már korábban is elfogytak a magyar diákok. A század első felében csak a Habsburg Birodalomhoz tartozó Lombard–Velencei Királyság két egyetemén, Padovában és Paviában fordultak elő magyar diákok. Szinte teljes egészében eltűntek a magyar diákok az ugyancsak francia megszállás alá került Hollandia egyetemeiről, s az egykor oly kedvelt protestáns egyetemeket e században már csak néhány ösztöndíjas magyar teológus látogatta. Anglia, Franciaország és Oroszország egyetemeire e fél évszázadban alig néhányan jutottak el, így a peregrináció lényegében csak az örökös tartományokra és Németországra korlátozódott. 1819-ben a jénai Kotzebue-féle merénylet után, a Szent Szövetség karlsbadi konferenciáján gyakorlatilag teljesen betiltották a külföldi egyetemjárást, így jó néhány évre még a német egyetemek is bezárultak a magyar diákok előtt. A teljes tiltást ugyan 1826-ban feloldották, de az 1830–1831-es kolerajárvány tovább nehezítette a külföldi egyetemjárást, így a német egyetemek látogatása is csak az 1830-as évek közepén kezdett helyreállni. A fenti tényezők következtében a 19. század első felének egyetemjárása teljesen speciális a magyar peregrináció történetében, hiszen sem korábban, sem később nem volt olyan időszak, amikor ennyire dominált volna egyetlen külföldi útirány, egyetlen régió.

A század első felében 12 932 beiratkozást ismerünk külföldi egyetemeken és akadémiákon. Ez alig kevesebb, mint az egész 18. században külföldön beiratkozottak száma². A 19. század a külföldi egyetemjárás tömegesedésének korszaka. Ezt mutatja, hogy már a század első felében csaknem annyian tanulnak külföldön, mint az egész 18. században. Kétségtelen azonban, hogy a 18. századdal szemben a peregrináció a 19. század első felében egyoldalúvá, egyirányúvá vált.³ A század első felében több új felsőoktatási intézmény alakult a császárvárosban, amelyekre később szeretnék utalni. Ezek is egyre több magyar hallgatót vonzottak Bécsbe. Ráadásul a kisebb birodalmi egyetemek közül Innsbruck, Graz, Olmütz elvesztette egyetemi rangját, és csak 1826-ban kapták vissza e címüket. Krakkó 1809-től 1846-ig nem tartozott a birodalomhoz. Mindez csak erősítette Bécs vonzerejét. Ennek következménye az a megdöbbentő adat, hogy vizsgált időszakunkban a bécsi tanintézetekbe iratkozott be a peregrinusok 64%-a. Ezenkívül az ottani katonai tanintézetekben tanult a magyarországi hallgatók 9,3%-a. Végezetül az örökös tartományok egyéb egyetemeire járt a hazai peregrinusok 12%-a. Összességében tehát a 19. század első felében a külföldre eljutó magyarországi diákok 85,26%-a a Habsburg Birodalom egyetemein tanult, amihez hasonló arányt a magyar peregrináció történetében még nem tapasztaltunk. Ezen belül bécsi polgári és katonai intézeteket látogatott a hazai diákok közel háromnegyede. Ezenkívül a hazai diákok 13 és fél százaléka iratkozott be a német egyetemekre, ami jóval kisebb arány, mint a korábbi évszázadok hasonló adata. Rajtuk kívül az összes többi európai országba csupán az ismert beiratkozók fél százaléka jutott el.

2. táblázat. A magyarországi diákok megoszlása régiók szerint 1801–1919

Szám	Egyetemek	1801–1919	Százalék
1.	Bécsi Egyetem	18 103	30,20
2.	Német egyetemek és akadémiák	14 672	24,48
3.	Egyéb bécsi tanintézetek	11 833	19,74
4.	Birodalmi katonai tanintézetek	4 601	7,67
5.	Birodalmi osztrák egyetemek	3 383	5,64
6.	Birodalmi cseh egyetemek	1 935	3,22
7.	Svájci egyetemek	1 892	3,15
8.	Lengyel és bukovinai egyetemek	654	1,09
9.	Francia egyetemek	610	1,01
10.	Birodalmi horvát egyetem	586	0,97
11.	Angol–skót egyetemek	535	0,89
12.	Itáliai egyetemek és Trieszt	435	0,72
13.	Román egyetemek	382	0,63
14.	Holland egyetemek	147	0,24
15.	Belga egyetemek	124	0,20
16.	Szerb egyetem	28	0,046
17.	Orosz egyetemek	7	0,011
18.	Török egyetem	1	0,001
Összesen		59 928	100

² 1701 és 1800 között összesen 13 894 magyarországi diák külföldi beiratkozását ismerjük az európai egyetemeken.

³ A 18. században még Németország vezet a magyarországi egyetemjárásban 33%-os részesedéssel, a Bécsi Egyetem aránya ekkor 26% és a többi bécsi katonai és polgári tanintézeté 12%. Lásd Szögi László: A 18. századi magyar peregrináció összefoglaló adatai. Szögi László 2011.

A század második felében a korábbihoz képest jelentős változások következtek be. A peregrinuszok száma több mint kétszeresére nőtt az előző fél évszázadhoz képest, és a magyar történelem legintenzívebb külföldi egyetemjárásának korszaka kezdődött el. Bécs tanintézetei kiemelt helyzetben vannak e korszakban is, ami a Monarchia központjaként teljesen érthető is. Ugyanakkor az is látszik, hogy az 1850 és 1880 közötti időszakban intenzív növekedés látható a bécsi egyetemek és főiskolák utáni érdeklődésben, de innen kezdve fokozatos visszaesés tapasztalható, egyre kisebb számban mennek a magyarországi diákok a császárvárosba. A magyarázat nem túl komplikált. 1850 után a bevezetett német tan nyelv miatt még a magyar diákoknak is érdekesebb volt Bécsben tanulni. 1860 után pedig a fokozatosan teljessé váló magyar oktatási nyelv következtében a nemzetiségekhez tartozó fiatalok indultak inkább tömegesen a császárvárosba. Miután Magyarországon az 1870-es évek végére szinte teljesen kiépült a magyar felsőoktatási intézményrendszer, már egyre kevesebben kívánták graduális képzésüket külföldön elkezdni.

Az is jól látható, hogy az örökös tartományok kisebb egyetemeire, Grazba, Prágába, Innsbruckba, sőt később Csernovicba, vagy az oktatási téren önálló horvátországi Zágrábba az egész korszakban kisebb, de stabil érdeklődés mutatkozott, elsősorban – kivéve az innsbrucki magyar teológusokat – a nem magyar etnikumú diákok részéről. Egyébként hasonló okokból nőtt meg az erdélyi román hallgatók száma Bukarestben és kevésbé Iaşiban, valamint hiányos adataink szerint a szerb hallgatók száma Belgrádban.

A legizgalmasabb változás Németország és Svájc egyetemei esetében mutatható ki. A német egyetemekre évtizedről évtizedre egyre többen iratkoztak be Magyarországról, és a 20. század elejére szinte minden szakmacsoportban megelőzik a német egyetemek a hasonló bécsi tanintézeteket. A jelenségnek számos oka van. Egyrészt a korabeli német tudomány kiemelkedő szerepe egész Európában, de különösen a természet- és műszaki tudományokban. Oka természetesen az is, hogy Magyarországon minden nemzetiség körében a német a leginkább használt idegen nyelv, ami persze Svájc nagy részén és az örökös tartományokban is használható. Lényeges változás azonban, hogy a századfordulótól már nagyon sokan nem graduális, hanem posztgraduális képzésre mennek Németországba, kiegészítve hazai egyetemi tanulmányaikat. Az egyes egyetemek vonzerejéről még később szeretnék szólni. Svájc esetében azért óriási a változás, mert a 19. század első felében eltűntek a magyar diákok Svájcból. 1860 után azonban rohamosan nő az érdeklődés több svájci tanintézet iránt. Egyik oka a zürichi ETH (Eidgenössische Technische Hochschule) kiemelkedően magas színvonala, másik pedig a nők egyetemi felvételének igen korai lehetősége, ami több hazai nőhallgatót vonzott Svájcba.

Adataink szerint a női beiratkozók száma a század egészében 1806 eset, az összes peregrinusz 3%-a. A diáklányok 53%-a zenét tanult elsősorban Bécsben, de Németországban, Prágában, sőt Londonban is. 16%-uk bábának tanult külföldön, 15%-uk bölcsészhallgató volt, főleg Bécsben, Grazban, Prágában, valamint Svájcban, Angliában, Németországban és Párizsban is. Orvosi pályára 7%-uk készült nagyjából ugyanezeneken az egyetemeken.

Ugyancsak a korszak egészen új jelensége, hogy mondhatni több évszázados szünet után ismét nagy számban jelennek meg magyar hallgatók Angliában, Skóciában és Franciaországban. Az, hogy ilyen nagy számok mellett az angliai és franciaországi peregrináció már meghaladja az egy százalékot, igen nagy eredmény, és éppen a franciaországi adatok azok, amelynek feltárásával még nagyobb arányt is el tudunk képzelni. Belgiumba és Hollandiába viszont korszakunkba alig mentek magyar diákok, a korábbi századokban oly jelentős holland peregrináció a 19. században már nem tudott új életre kelni.

3. táblázat. A magyarországi peregrinusok száma régióként és korszakokként

Egyetemek	1801–1850	%	1851–1900	%	1901–1919	%
Bécsi Egyetem	4 351	33,67	11 804	35,94	1 948	13,75
Német egyetemek és akadémiák	1 737	13,44	6 981	21,25	5 954	42,03
Egyéb bécsi tanintézetek	3 911	30,27	6 159	18,75	1 763	12,44
Birodalmi katonai tanintézetek	1 206	9,33	2 167	6,59	1 228	8,66
Birodalmi osztrák egyetemek	543	4,20	1 981	6,03	859	6,06
Birodalmi cseh egyetemek	469	3,63	1 065	3,24	401	2,83
Svájci egyetemek	3	0,02	1 072	3,26	817	5,76
Lengyel és bukovinai egyetemek	365	2,82	163	0,49	126	0,89
Birodalmi horvát egyetem	157	1,21	249	0,75	180	1,27
Francia egyetemek	9	0,07	298	0,90	303	2,13
Angol–skót egyetemek	16	0,12	198	0,60	321	2,26
Itáliai egyetemek és Trieszt	129	0,99	206	0,62	100	0,70
Román egyetemek	–	–	312	0,95	70	0,49
Holland egyetemek	16	0,12	109	0,33	22	0,15
Belga egyetemek	2	0,01	69	0,21	53	0,37
Szerb egyetem	–	–	7	0,02	21	0,14
Orosz egyetemek	6	0,04	1	0,003	–	–
Török egyetem	–	–	–	–	1	0,007
Összesen	12 920	21,55	32 842	54,80	14 166	23,63

A 20. század elejének egyetemjárása

Jelenlegi ismereteink szerint tehát a 20. század első két évtizedében 14 166 beiratkozót regisztráltunk. Az előző 20 évben, tehát 1880 és 1900 között 12 800 körüli a beiratkozók száma, így ehhez képest is emelkedés mutatkozik, jóllehet vizsgált korszakunk utolsó öt tanéve már az első világháború időszakára esik, vagyis az összehasonlítás emiatt torzít. A háború előtti másfél évtizedben jelentősen nőtt a peregrináció intenzitása, s a különbség csak a háború kitörése miatt nem lett nagyobb.

Az egyes régiók közötti megoszlás, vagyis a peregrináció irányainak vizsgálata egészen új tendenciákat mutat. Mint látható, a külföldön tanuló hallgatók több mint 42%-a német egyetemeken, főiskolákon és akadémiákon iratkozott be. A németországi peregrinusok egynegyede, 1549 fő a Berliini Egyetemre iratkozott be, de 20 másik egyetemen, valamint 42 más tanintézetben is előfordultak a hazai diákok. Berlin ezzel a számmal még nem előzte meg, csak megközelítette a Bécsi Egyetemet, de összességében a bécsi és más osztrák egyetemekre és főiskolákra már együttesen is kevesebben iratkoztak be, mint Németországba. Bécs és az örökös tartományok vezető szerepe a 17. század közepétől töretlen volt a magyar peregrinációban, vagyis 1900 után először fordult elő, hogy Bécs ezt a vezető szerepét elvesztette. Ezen belül is kifejezetten visszaesett a Bécsi Egyetem iránti érdeklődés, és a császárváros jelentőségét csupán néhány új intézmény belépésével őrizhette meg. Figyelemre méltó, hogy csökken a Bécsi Műegyetem magyarországi hallgatóinak száma, mert Bécs helyett már Zürichbe és a német műszaki főiskolákra mennek a hallgatók. Javít

a helyzeten viszont a Bécsi Export Akadémia belépése a célintézmények közé, mert oda e húsz év alatt 551-en iratkoznak be. Ennek oka persze az is, hogy Budapesten ekkor még nem létezik közgazdaság-tudományi kar, illetve -oktatás, az majd éppen vizsgált korszakunk után kezdődik meg. Jelentős maradt ezenkívül a Bécsi Zeneakadémia hazai hallgatóinak száma, többségében olyan ifjú hölgyek, akik ott akartak magasabb zenei műveltséget szerezni.

Érdeemes megvizsgálni a német egyetemjárás korabeli szerkezetét, mert ebből még jobban lehet látni a változást. Míg korábban kimagaslóan vezetnek a teológusok a németországi peregrinációban, addig most a mérnöki tudományok állnak határozottan az első helyen. Az akkori világ és Európa élvonalába tartozó német műegyetemeken vizsgált korszakunkban tömegesen jelennek meg a magyar diákok, különösen a legkorszerűbbnek számító szakokon, amelyeket ott-hon még nem lehet magas színvonalon tanulmányozni. Ilyen például az elektrotechnika, a kémia különböző új ágai, a vegyipar és más területek. A jogászok második helye nem meglepetés, hiszen az egész században is ezen a helyen állnak, de érdekes, hogy részesedésüket 13%-ról 17%-ra növelik. Magyaráztatul talán az szolgálhat, hogy a századforduló körül a vezető magyar politikai réteg számára a hazai tanulmányokon kívül már-már kötelező volt nemzetközi tapasztalatot szerezni, elsősorban természetesen Németországban. A harmadik helyen álló bölcsészettudomány adata nehezebben értelmezhető, mivel a legtöbb német egyetemen még e kar keretében együtt tanultak humán és reáltudományokat, ezért sok esetben nem tudjuk, hogy a hallgató mit tanult. Abban az esetben, ha valamilyen más adatból tudjuk, hogy a beiratkozó természettudományokat tanult, akkor abba a kategóriába soroltuk, de feltételezhető, hogy számuk a közölnél nagyobb, a ténylegesen humán tudományokat tanulók száma pedig kisebb. A teológusok aránya a vizsgált két évtizedben jelentősen visszaesett, a hosszú 19. század egészében képviselőik 31,8%, most pedig csupán 12,9%. Itt nem abszolút számbeli visszaesésről van szó, hanem az arányok erőteljes megváltozásáról. A kereskedelmi, közgazdasági tudományok ötödik helye is teljesen új jelenség, ami persze nem meglepő, hiszen a kereskedelmi akadémiák sora éppen a századforduló körül alakult meg Németországban. Mégis figyelemre méltó, hogy a német kereskedelmi akadémiákra együttesen többen iratkoztak be (677 fő), mint a hasonló bécsi tanintézetbe (551 fő). Ez az adat is a bécsi intézmények vonzerejének visszaesését mutatja. Orvostudományt még viszonylag sokan, gyógyszerészetet már csak 3 fő tanult Németországban, az orvostanhallgatók arányukat így is növelték a korabeli német peregrinációban. Az agrártudományok és a művészeti felsőoktatás képviselője nagyjából ugyanannyi maradt.

A peregrinusok nemzetiségi megoszlása

Korszakunkban a peregrinusok etnikai összetételéről teljesen pontos adatokat nem lehet közölni, hiszen a források erre a tényre nem mindig utalnak. Bizonyos egyetemeken megadják az anyanyelv adatát, így ebben az esetben a helyzet tisztázott. Másutt pedig részben a születési helyből kiindulva, részben a vallási adatok alapján nagy biztonsággal lehet valakit egy adott nemzetiséghez sorolni. Esetünkben a beiratkozók 30%-ánál ismert az anyanyelvi vagy a nemzetiségi adat, más esetekben egyéb tényezőket vettünk alapul. Természetesen könnyű az erdélyi szászokat, esetleg bizonyos adatok alapján a bácskai és bánati szerbeket, vagy esetenként az erdélyi és bánati románokat beazonosítani, de a peregrinusok egy részénél, különösen a magyarok és szlovákok esetében, az asszimilálódó németek és zsidók körében a nemzetiséghez való tartozás meghatá-

rozása rendkívül nehéz, vagy szinte lehetetlen. Mindez azonban nem ment fel bennünket a fel-tett kérdésre adandó válasz alól.

A nemzetiségi összetételt vizsgálva azt láthatjuk, hogy a magyar nemzetiségű diákok mini-mum a 28%-át adták a peregrinusoknak, ha azonban ide számítjuk a már asszimilálódott német és zsidó hallgatókat, akkor ez az arány eléri az 50%-ot. Ez pedig nagyjából meg is felel az 1910-es népszámlálás adatának, tehát feltehetően reális. Egyébként a peregrináció során ez a legalacso-nyabb képviselője a magyarságnak, ami érthető, hiszen e korszakban épül ki a teljes magyar nyelvű felsőoktatás, s a magyar diákok egyre inkább választják a hazai tanintézeteket.

4. táblázat. A peregrinusok valószínűsíthető megoszlása nemzetiségek szerint

Nemzetiség	1801–1919	Százalék
Német	21 221	35,41
Magyar	16 575	27,65
Zsidó	12 038	20,08
Szlovák	3 777	6,30
Román	2 228	3,71
Szerb	1 663	2,77
Cseh	544	0,90
Horvát	518	0,86
Ruszin	174	0,29
Lengyel	145	0,24
Olasz	142	0,23
Francia	89	0,14
Szlovén	60	0,10
Örmény	54	0,09
Angol	22	0,036
Görög	18	0,030
Bolgár	7	0,011
Ír	2	0,003
Nem meghatározható	651	1,086
Összesen	59 928	100

A német nemzetiségűek közé több kisebb csoportot is számíthatunk. Az erdélyi szászok vi-szonylag a legegyszerűbben elkülöníthetők. A bácskai, bánáti, tolnai és baranyai, az egyszerű-ség kedvéért sváboknak nevezett németeket területi alapon lehet meghatározni, csakúgy, mint a Szepességben élő cipszereket. Bizonytalanabb ezeknél a fentiekén kívüli magyarországi németek kategóriája, ahová felvidéki, nyugat-magyarországi, sőt Budapest és környéke németiségét pró-báltuk elhelyezni. Összességében a magyarországi németiség e korszakban legalább 35%-ban vett részt a hazai peregrinációban, a század első felében még 44%-os aránnyal, ami a 20. század ele-jére 30%-ra csökkent.

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Horvátország és Szlavónia nélkül a magyarországi né-pesség 5%-a tartozott az izraelita felekezethez. A fent bemutatott reprezentáció ezen aránynak leg-alább a négyszerese a külföldi peregrináció esetében. A 19. század egészében 20% körül mozog. A század első felében még csak 12%, a második felében megközelíti a 23%-ot, majd a 20. század elején 21% körül mozog. Az bizonyosan megállapítható, hogy a magyarországi zsidóság egye-temi és főiskolai képzésében az első világháborúig a német nyelvterület egyetemei játszottak

döntő szerepet, amely számukra a hazai intézményekkel azonos súlyú lehetett, és a képzés tipikus formájának tekintették a mindkét felsőoktatási rendszerben való párhuzamos részvételt és jelenlétet úgy, hogy a diploma megszerzését már elsősorban a hazai egyetemeken tervezték. A zsidó vallású hallgatók felénél a magyarsághoz való asszimiláció e korban már végbement, mások ekkor jártak ezen az úton. Megállapítható, hogy a zsidóság igen határozottan és célratörően választott élethivatást, és jó fokmérője lett annak, hogy mely tudományterület állt jelentős fejlődés előtt. Nem kötvén évszázados pályaválasztási szokások, gyorsabban és rugalmasabban tudott változtatni, és felhasználva nemzetközi kapcsolatait, jól használta ki a külföldi egyetemjárás adta lehetőségeket, mintegy példát adva más társadalmi csoportoknak is.

Kétségtelenül bizonytalan és nehéz a szlovák nemzetiségű hallgatók meghatározása, de közülük számítjuk a nyírségi és Békés megyei szlovákokat is. Jelenlegi számításaink szerint képviselőjük nem lehetett nagyobb e korszakban 7%-nál. Kezdetben elérhették a 10%-ot is, arányuk később csökkent. Közülük kissé több mint egyharmad tanult bécsi tanintézetekben, s érthetően az átlagnál jóval többen a cseh egyetemeken. Ugyancsak egyharmaduk német egyetemeket és főiskolákat választott, más régiókban nem fordultak elő.

A magyarországi románság mintegy 4%-ban vett részt a peregrinációban, és egyetemjárásuk éppen a vizsgált korszak vége felé vált igen intenzívvé. Számukra Bécs kiemelt jelentősége e korban is megmaradt, ami nemcsak a Bécsi Egyetem legmagasabb látogatottságában mutatkozik meg, hanem abban is, hogy az ottani intézményekben tanult a román peregrinusok közel 66%-a. A görög katolikus papnövendékek a római Urbaniana Egyetemen és a Gregorianán is tanultak, és ott voltak képviselőik a Habsburg Birodalom legfontosabb papi elitképző intézetében, a bécsi Augustineumban. Kereskedelmi, közgazdasági ismereteket három helyen tanultak többen, Antwerpenben, Bécsben és Lipcsében. Viszonylag kevés helyen tanultak mezőgazdasági ismereteket, s kevés volt a román hallgató a művészeti főiskolákon, bár e tekintetben a francia adatok még változtathatnak a képen.

Relatív jelentősnek tekinthető még a szerbek külföldi egyetemjárása, amely a vizsgált évtizedekben 3% körüli. A magyarországi szerb hallgatók egyharmada ugyancsak Bécsben tanult, de egyedi jellegzetesség nagyobb számban való megjelenésük Prága, Zágráb és természetesen Belgrád egyetemein. A többi nemzetiség már csak nagyon kis számban vett részt a külföldi egyetemjárásban, így ezen adatok elemzéséből értékelhető következtetést már nem lehet levonni.

5. táblázat. A peregrinusok nemzetiségi összetételének alakulása korszakonként a hat legfontosabb nemzetiség esetében

Nemzetiség	1801–1850	%	1851–1900	%	1901–1919	%
Német	5 669	43,87	11 117	33,84	4 435	31,30
Magyar	3 406	26,36	8 536	25,99	4 633	32,70
Zsidó	1 655	12,81	7 435	22,63	2 948	20,81
Szlovák	1 253	9,69	1 948	5,93	576	4,06
Román	161	1,24	1 384	4,21	683	4,82
Szerb	190	1,47	1 086	3,30	387	2,73
Összesen	12 920	21,55	32 842	54,80	14 166	23,63

A külföldi tanulmányok új területei

Ha a tanult tudományok szerinti megoszlást vizsgáljuk a peregrinusok beiratkozási adatainál, akkor éppen a hosszú 19. század közepétől látszanak az óriási változások. A 6. táblázatban a beiratkozások számának sorrendjében mutatom be a tanult tudományterületeket, három korszakban.

6. táblázat. A külföldi tanulmányok tudományszakok szerinti megoszlása

Tanult tudományszak	1801–1850	%	1851–1900	%	1901–1919	%	Összesen	%
Teológiai tanulmányok	3 535	27,36	4 630	14,09	1 809	12,77	9 974	16,64
Orvostudomány	1 017	7,87	6 108	18,59	1 607	11,34	8 732	14,57
Mérnöki tanulmányok	1 100	8,51	5 222	15,90	1 994	14,07	8 316	13,87
Jogtudomány	445	3,44	5 429	16,53	2 170	15,31	8 044	13,42
Bölcsészettudomány	851	6,58	3 150	9,59	2 011	14,19	6 012	10,03
Katonai ismeretek	450	3,48	1 243	3,78	829	5,85	2 522	4,20
Képzőművészet	885	6,84	1 110	3,38	349	2,46	2 344	3,91
Keresk. kamerálisztika	786	6,08	187	0,56	1 287	9,08	2 260	3,77
Gyógyszerészet	471	3,64	1 238	3,76	109	0,77	1 818	3,03
Zenei ismeretek	9	0,07	1 114	3,39	498	3,51	1 621	2,70
Hadmérnöki ismeretek	487	3,77	628	1,91	271	1,91	1 386	2,31
Mezőgazdaságtan	63	0,48	666	2,02	559	3,94	1 288	2,14
Állatorvosi ismeretek	475	3,67	600	1,82	59	0,41	1 134	1,89
Sebészet	868	6,71	125	0,38	–	–	993	1,65
Középiskolai tanulmányok	774	5,99	6	0,01	–	–	780	1,30
Természettudomány	24	0,18	347	1,05	320	2,25	691	1,15
Katonaorvosi tanulmányok	267	2,06	211	0,64	–	–	478	0,79
Erdészet	83	0,64	279	0,85	74	0,52	436	0,72
Tengerészeti tanulmányok	2	0,01	85	0,25	128	0,90	215	0,35
Iparművészet	–	–	124	0,37	34	0,24	158	0,26
Diplomáciai tanulmányok	14	0,10	80	0,24	47	0,33	141	0,23
Nincs adat							285	0,47
Összesen	12 920	21,55	32 842	54,80	14 166	23,63	59 928	100

Első helyen összességében még itt is a teológiai tanulmányok állnak, ami együttesen jelenti a katolikus és protestáns, sőt még a zsidó külföldi teológiai peregrinációt. Mint látható, a század első felében a teológusok képviselete még messze kimagaslik a mezőnyből 28%-os aránnyal, s bár a század második felében ez abszolút számban jelentősen növekszik, arányaiban mégis 14%-ra csökken. A katolikus és evangélikus teológusok külföldi tanulmányai nagyjából szinten maradtak a vizsgált időszakban, a reformátusoké azonban erősen lecsökkent, és náluk a hazai tanulás került előtérbe korszakunkban. Számításaim szerint a protestáns teológusok aránya 59%, a római és görög katolikusoké mintegy 38%, a zsidó rabbi növendékeké majdnem 2%, és az ortodox teológusoké 0,5%. Nemzetiségi szempontból a teológusok között szinte teljesen egyenlő arányban találunk magyarokat és németeket (38–38%), és jelentős még a szlovákok aránya (15%).

A második helyen az orvostudományt tanulók állnak, akiknek aránya a század első felében még csak 8% volt, míg a másodikban közel 19%-ra növekedett. Ennek oka a Bécsben való tanulás óriási divatja, amelyet később korlátoztak is, ezért a 20. század elején már 11%-ra csökkent.

Figyelemre méltó, hogy az orvostanhallgatók 42%-a a hazai zsidóságból került ki, 26%-a német származású volt, és csak 18%-a volt magyar nemzetiségű. A magyar diákok egyre nagyobb számban választották a hazai magyar nyelvű orvosképzést.

A nagy változást éppen a mérnökhallgatók harmadik helye mutatja. A század első felében még csak 8% tanult műszaki ismereteket, ez később 16%-ra növekedett. A hazai iparfejlődés megkövetelte a német és svájci műegyetemeken magas szinten képzett mérnököket. Itt is érdekes a nemzetiségi megoszlás. A mérnökhallgatók 36%-a német származású volt, a magyar nemzetiségű hallgatók 25%-ot képeztek, és a hazai zsidóság adta a mérnökök 24%-át.

A negyedik helyen álló jogászok esetében is szembetűnő a változás. Míg a század első felében képviselőjük alig haladja meg a 3%-ot, addig a század második felében ez csaknem 17%-ra növekedett. A jogi pálya itthon is mindig nagyon népszerű volt, de éppen a dualizmus idején vált divattá két-három szemesztert külföldön, elsősorban Németországban tanulni. A jogászok között első helyen a magyar diákok vannak 31%-os képviseléssel, de szorosan követik őket a német származásúak 30%-kal. A hazai zsidóság 20%-os képviseléssel van jelen a jogáshallgatók között.

Ötödik helyen állnak 10%-os aránnyal a bölcsészettudományokat hallgató diákok. Ez az adat bizonyosan nem teljesen pontos, mert sok egyetemen a bölcsészkar keretében még együtt lehetett tanulni a humán és a természettudományokat. Ezt esetenként meg tudtuk különböztetni, de nem mindenütt. Ezért e diákok között lehetnek olyanok is, akiket a természettudományokat tanulók közé kellene számítani, ezt azonban csak további részletes kutatással lehetne megállapítani. Arányuk azonban 1%-nál nem lehet több. A bölcsészhallgatók száma a század folyamán 6%-ról 14%-ra növekedett. Ezen belül a hazai németiség 29%-os aránnyal képviseltette magát, a zsidó származású bölcsészek 27%-os, a magyarok 26%-os képviseléssel rendelkeztek a peregrinusok között.

A többi tudományterület képviselői aránya nem haladta meg a 4%-ot, sok még az egy százalékot sem érte el. A táblázatból látható, hogy melyik korszakban képviseltették magukat nagyobb számban. Olyan tudományterületek, amelyeket itthon már nagyon régóta magas színvonalon tanítottak, mint például az agrártudományok, az erdőszet, az állatorvosi ismeretek és mások, érthetően külföldön kisebb képviseléssel rendelkeztek. A 20. század elején kiemelkedik a kereskedelmi, közgazdasági ismereteket külföldön tanuló diákok száma, mivel ezt a tudományt akkor még itthon nem lehetett felsőfokon tanulni.

A 19–20. század fordulóján bekövetkezett fordulat megváltoztatta a magyarországi egyetemjárás tendenciáit. Az ekkor fellendülő és szerkezetében a modern kor igényéhez igazodó peregrinációban egyre inkább részt vett az ország magyar nemzetiségű lakossága. Nem csekély szerepet kapott az asszimilálódó városi német és zsidó polgárság, valamint a feltörekvő fontosabb nemzetiségek is. A külföldön való tanulás egyre inkább posztgraduális jelleget öltött, vagyis egyre többen már itthoni befejezett tanulmányaik után mentek külföldi egyetemekre. A másik fontos újdonság az új tudományágak iránti rendkívüli érdeklődés, amit a gyorsan fejlődő magyar társadalom és gazdaság igényei magyaráznak. Az első világháború egy fokozatosan kiépülő, új nemzetközi felsőoktatási kapcsolatrendszerrel zülalt szét, de megállítani már nem tudta, mert a világháború befejezése után e tendenciák tovább folytatódtak, de természetesen egy alapvetően megváltozott, új történelmi és politikai környezetben.

Hivatkozott irodalom

Szögi László: Cito pede labitur aetas. In: Tanulmányok Kapronczay Károly 70. születésnapjára.
Szerk. *Magyar László András – Kapronczay Katalin*. Budapest 2011. 229–240.